

İbn Haldun ve İktisat

Y. Selim Yüksel

GİRİŞ

Doğulu ve batılı bir çok düşünürü etkilemiş olan Ebu Zeyd Veliiyuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Hadramî (1332 Tunus/1406 Kahire) 14. asra damgasını vurmuş bir mütefekkidir. Onun düşüncesinin etkileri 14. asırla sınırlı kalmayıp günümüzde de hissedilmekte ve hakkında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. İbn-i Haldun'un ilgi alanına dahil olmayan hiçbir ilim dalı yok gibidir. İbn-i Haldun'un düşünce sistemi hakkında yapılan çalışmalarda genellikle onun sebep-sonuç ilkesi üzerindeki vurgusuna dikkat çekilmiştir. İbn-i Haldun sebep-sonuç ilişkisinin karşılıklı bağımlılığını göstermiştir. Bu haliyle orta çağlardan çok günümüzün modern-bilimsel metodunu uygulamıştır ve uygulamalı, analitik, kapsamlı ve daha önemlisi dinamik bir metoda sahiptir.¹ İbn-i Haldun Doğunun geleneksel hikmetinden beslenen ve kendi görüşleri de bu bilgeliğin bir parçası haline gelen son derece önemli bir düşünürdür.² İbn-i Haldun iktisadi ilişkilerde mücadeleyi değil dayanışmayı, işbirliğini benimser. Onun bu görüşünü sadece iktisat alanında değil, çalıştığı her dalda görebiliriz.

Bu çalışmamızda İbn-i Haldun'un iktisadi görüşleri üzerinde özet olarak durulmuştur. Bu bağlamda onun; iktisadi faaliyet ve işbölümü, emek kavramı, nüfus, fiyat ve para, gelir ve servet dağılımı, devletin ekonomideki rolü konularındaki görüşlerine kısaca değinilmiştir.

İbn-i Haldun üzerine araştırma yapanlardan bazıları onu tarihî maddeci diye nitelendirir. Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor ki; İbn-i Haldun ile tarihi materyalizmin kurucusu olan Marx arasında temel zihinsel farklılıklar mevcuttur. İbn-i Haldun'da hem yaşama ve yetişme, hem de verdiği eserlerde İslamî öğretinin etkisini görmek mümkün iken Marx için bunları söyleyemeyeceğimiz muhakkaktır. Ayrıca sosyal olayların açıklanmasında iktisadi faktörlere yer veren her görüşü maddeci olarak değerlendirmek mümkün değildir. Sosyal olaylar üzerinde iktisadi faktörlerin etkili olduğu görüşü sadece Marksizme ait bir görüş değildir ve Marksizm de sadece bu görüşten ibaret değildir.³ Öte yandan Marksizme karşı olan düşünce sistemleri de iktisadi yapının sosyal olaylar üzerindeki etkisini inkar etmemektedir. Max Weber ve Sombart'ta bunu görmekteyiz. Fakat bu kişiler alt yapı-üst yapı ilişkisini çift taraflı ele almışlardır.⁴ İbn-i Haldun'da da bu ilişki diyalektiktir. Onun sosyal olaylarda sebep-sonuç ilişkisini incelemesini, bu olaylardaki adaletullahı bulmaya çalışmasına bağlayabiliriz.⁵ İbn-i Haldun'un pür akılcı olduğunu söyleyenlere karşı cevabı kendi eseri olan Mukaddime'de bulabiliriz. "Aklın ölçüsünün de bir sınırı var, akıl ölçüsü de bu sınırın öbür tarafına geçemez ki, o Allah'ı ve sıfatlarını ihata edebilsin. ... Sen bunu anladıktan sonra aklı nakle takdim etmek isteyenlerin yanıldıklarını ve anlayışlarının eksik ve fikirlerinin alt üst olmuş halde bulunduğunu anlarsın"⁶

İBN HALDUN'DA İKTİSADİ FAALİYET VE İŞBÖLÜMÜ

İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için temel gıda maddelerini elde etmek zorundadır. Bunu elde etmek için de çalışmaları gerekir. İbn-i Haldun bu konuda sadece Allah'ın müstağni olduğunu belirtir. İnsanlar ise en basit ve ilkel düzeyde de olsa bütün ihtiyaçlarını karşılayamaz ve bu anlamda İbn-i Haldun işbölümünün gerekliliğini vurgular. Ona göre bunun sebebi insanların biraraya gelerek belli bir üretim faaliyetinde ihtisaslaşmak zorunda kalmaları ve cemiyetler halinde yaşayarak yeryüzünü imar etmeleridir.⁷ İbn-i Haldun'a göre insanların biraraya gelerek cemiyetler halinde yaşamalarına yol açan iki faktörden biri iktisadî değeri de emniyetle ilgili husustur.⁸ Adam Smith iktisadî büyüme ile ilgili temel açıklamasını, kitabının ilk sayfalarında yer alan ve o günden beri iktisatçıların dillerinden düşmeyen bir cümlele yapmıştı "İşbölümü"⁹. İbn-i Haldun toplumsal işbölümünün üretimin toplumsal örgütlenmesi olarak görür. Bu yorumuyla A. Smith'in bu konudaki öncülük sıfatını elinden alır gibidir.¹⁰ Her ne kadar İbn-i Haldun işbölümü kavramını Smith kadar iktisadî analize tabi tutmamışsa da, Milletlerin Zenginliği adlı eserinin 1776'da yayınlandığı düşünülürse onun bu kavramı kullanmadaki öncülüğü inkar edilemez. Ayrıca Cemil Meriç de Umrandan Uygarlığı adlı eserinde "İbn-i Haldun toplumların özünün toplumsal işbölümü olduğunu söyleyerek Durkheim'in habercisi olduğunu belirtir"¹¹ der.

İbn-i Haldun Mukaddime'sinde bireylerin temel geçinme yollarını zikretmiştir. Bu geçinme ve kazanç yolları medeniyet düzeyi ile doğru orantılı olarak bir çeşitlilik ve gelişmişlik gösterir.¹² Geçinme ve kazanç yollarını sayarken bazı ilginç ifadelerle rastlamaktayız. Yöneticilik ve memuriyeti tabii bir geçinme yolu olarak saymamıştır. Ticaret ise ona göre genel işbölümü ve geçinme

yollarının bütünü içinde normal olmayan kazançlar arasında yer alır. Ona göre ticaret, mal ve eşyayı ucuz fiyatla satın almak ve yüksek fiyatla satmak suretiyle kazanç temin etmekten ibarettir, bir tür kumardır. Fakat kumardaki gibi karşılıksız olarak başkasının mal ve parasını çekmek kabillinden olmadığı için şeriat alışverişi meşru bir iş saymıştır.¹³ Bu konuda Nihat Falay'ın ilginç bir yorumu vardır. "İslam ülkelerindeki tacirlerin bu genel tutumu bize Max Weber'in kapitalist faaliyetin ölçütü olarak geliştirdiği fikrin tam bir geçerliliğini vermektedir. Yani İslam ülkelerindeki tacir de kâr elde etmek için her fırsatı kullanmaktadır."¹⁴ İbn-i Haldun'u ticarete bakışı yönünden merkantilistlere karşı, emeğe dolayısıyla toprağa verdiği önem açısından fizyokratlara yakın olarak görebiliriz.

İbn-i Haldun eserinde insanın iktisadî faaliyetten ayrı düşünülmemeyeceğini ortaya koyar ve "geçinme ve kazanç" adlı babda bunları geniş bir şekilde açıklar. "Geçinmeyi diğerlerinden önce anmamıza gelince tabii bir zaruret ve ihtiyaç olduğu içindir. Zaruri olan şey kemal olan şeyden önce gelir."¹⁵ İnsanı, toplumu, toplumsal hadiseleri ve genel olarak insanlık tarihini iktisadî yapıdan soyutlayarak değerlendirmek, mümkün değildir. İbn-i Haldun iktisadî faaliyette bulunmayı Allah'ın bir emri sayarak bu konuda onun kendinden önce ve daha sonra kısmen Fizyokratlar ve Klasiklere kadar devam eden din-iktisat birlikteliğini belirtmiş olduğunu görürüz. Ayrıca İbn-i Haldun her zanaatın piri olarak da bir peygamberin kabul edildiğini belirtir.¹⁶ Örneğin çiftçilik Hz. Adem (a.s.)'a, marangozluk Hz. Nuh (a.s.)'a, dokumacılık Hz. İdris (a.s.)'a atfedilmiştir.¹⁷

İbn-i Haldun geçinme ve yaşama tarzının insan tabiatı üzerinde etkisi hususunda önemle durur. Örneğin ticaretle uğraşmanın kişinin tabiatı, karakteri ve ahlâkı üzerinde olumsuz etki yapacağını, şehirlerden uzak yaşayan ve siyasi otoritenin baskısı altında kalan çiftçiler-

de de asabiyet duygusunun gelişeme-yeceğini belirtir. Ayrıca zanaatlerle uğraşmanın insan mizacında etkili olduğunu vurgular.¹⁸ İbn-i Haldun'un insan üzerinde toplumsal çevrenin ve yaptığı faaliyetlerin yol açtığı etkileri ayrıntılı bir şekilde belirtmesi bugün modern yaklaşımlarda incelenen bu konuya ışık tutması cihetinden kayda değerdir.

İBN HALDUN'DA EMEK KAVRAMI

İbn-i Haldun'a göre her türlü kazanç ve mal ancak emek sarfederek elde edilir. Esas itibarıyla insanın çalışmaktan başka bir geçim ve kazanç yolu yoktur.¹⁹ İbn-i Haldun'un "emek" kavramına ayrı bir önem verdiği söylenebilir. "Kişi zayıflık ve acizlik devresini geçirerek varlıklarından istifade edebilecek kadar kuvvet kesbettikten sonra, geçinmesi için kazanç temin etmeye başlar, Allah'ın kendisine olan bağışlarından istifadeye koyularak ihtiyaçlarını temin etmek üzere emek sarfeder."²⁰ Ona göre insan bedava ve boşuna çalışmak istemez, o işi ile geçinir. Çünkü insan bütün ömründe ancak işinden faydalanır, emeğinden başka faydalanabileceği kaynağı da yoktur.²¹ "İbn-i Haldun'un, emeğin önemini anlamayan, çalışmayı ve çalışanları horlayan görüşlerin aksine medeniyetin gelişmesinde emeğe temel bir yer verdiği, ancak onu kutsal bir yere götürmediği görülmektedir."²²

Bir yandan emeği, bütün ürününün emeğe ait olduğu, bir malı üretmek için kullanılan emek miktarının, bu malın satın alınabileceği veya mübadele edilebileceği emek miktarını belirleyen tek şart olduğunu söyleyen A. Smith, öbür yandan emeği kıymetin orjinal kaynağı sayan Ricardo varken, bunlardan beş yüzyıl önce İbn-i Haldun'un aynı temel öneri ile karşımıza çıkması şaşırtıcıdır.²³ "Kişilerin çalışarak ve emek sarfederek ele geçirdikleri ve topladıkları para ve mal, zanaat ve sanayide çalışmak suretiyle elde edilirse

bu kazançların ve topladıkları mal ve paranın iş ve emeğin kıymetinden olduğu meydandadır, elde edilen kazanç iş ve emeğin kıymeti sayılır."²⁴

İbn-i Haldun medeniyetin gelişmesinde "el"e ayrı bir önem verir. Ele verdiği bu değer emeğe, çalışmaya verdiği önemin de bir simgesidir. Böylece el ile birlikte emeği, çalışmayı medeniyetin insanın ve tarihin temeline yerleştirmiş bulunmaktadır. Ayrıca İbn-i Haldun medeniyetin gelişmesinde elin yanında alet ve üretim aracının önemini de vurgular.²⁵ İbn-i Haldun'un emek-değer teorisine ilişkin görüşlerini incelerken, onun, emeğin en bol kullanılan ve en önemli üretim faktörü görüldüğü bir çağda yaşadığını unutmamak gerekir.²⁶

İBN HALDUN'DA NÜFUS, FIYAT VE PARA

İbn-i Haldun'da nüfus-iktisat ilişkisi doğru orantılıdır. Toplumdaki bireylerin sayısı arttıkça üretimde de bir artış olacak ve yaşam düzeyi yükselecektir. "Daha fazla nüfus, tabii nüfus artışı ve göçlerle oluşabilir. Nüfus artınca talepte bir artış ve talebe göre de üretimde bir artış olacaktır. Öte yandan nüfus da üretim tarafından belirlenecektir.... Yani nüfus üretimde, üretim de nüfus da bir artış sağlayacaktır." Fakat İbn-i Haldun'da şunu da görmek mümkündür. Nüfusun artmasıyla üretimin artması o şehri zenginleştirecektir. Bunun yanı sıra fakir bölgelerdeki üreticiler kendi bölgelerinde iş yapamadıkları için zengin şehirlere göç edeceklerdir. Böylece şehir kalabalıklaşacak ve orada yeni sorunlar ortaya çıkacaktır. Sonuç olarak o şehir tekrar fakirleşecektir. Ayrıca şehir nüfusunun artışı mamul malların üretimini fazlalataştırırken, tarımsal ürünlerin üretimi de azalacaktır. Az kişinin tarımsal faaliyette bulunması genel olarak ekonominin dengesini de etkileyecektir.²⁷

İbn-i Haldun'a göre fiyatların oluşumu genel olarak onun bedevilik-hadarfilik

teorisinin uzantısı ve arz-talep mekanizmasıyla gerçekleşir. Bu anlamda o, nüfus yoğunluğu ile fiyatlar arasında bir paralellik kurmuştur. Ona göre, şehir merkezinde yiyecek ve diğer hayati maddeler ucuz; buna karşılık meyva ve refahlı hayatın gerektirdiği maddeler ise pahalıdır. Aksine nüfusu gittikçe azalan ve māmūr olma niteliğini kaybeden küçük şehir ve kasaba gibi yerleşme merkezlerinde ise yiyecek ve zaruri maddeler daha pahalı, ikinci derece ihtiyaç maddeleri ise daha ucuzdur.²⁸ Eğer bir mal nadir ise ve talep ediliyorsa fiyatı yüksek, bir mal bol miktarda ise fiyat düşüktür. Ayrıca ilerde de bahsedeceğimiz vergi konusunda fiyatları etkilediğine değinir. Şöyle ki; "Pazarlarda satılan nesnelere hükümet tarafından vergiler konulur, ağır vergiler fiyatların yükselmesine neden olur. Köy ve sahrada bu kabilden olan vergiler yoktur veya hut cüz'i nisbettedir".²⁹ İbn-i Haldun'da arz-talep ilişkisi karşılıklıdır. Ayrıca fiyatların maliyeti içerecek düzeyde olması halinde arz gerçekleşebilecektir, fakat İbn-i Haldun'da fiyatı belirleyen temel değişken taleptir.³⁰ İbn-i Haldun bolluk ve kıtlık durumlarını da değerlendirir. "Bolluk ve ucuzluğun ifrat derecesi, bu maddeleri istihsal ve alışveriş edenlerin geçimlerini zorlaştırdığı gibi aşırı pahalılığında onların mali durumlarını alt üst ettiği anlaşılır. ...en uygun olanı pahalılığın ve ucuzluğun orta derecesidir."³¹ İbn-i Haldun bolluk ve ucuzluğun fakirler açısından faydalı olduğuna değinir. "Gerek zenginler ve gerek cemiyetlerin çoğunluğunu teşkil eden fakir sınıflar gıda maddelerine muhtaç oldukları için hububatın ucuzluğu övülür. Bundan dolayı ucuzluk tacirler sınıfına mahsus olan zararlara tercih edilir."³²

İbn-i Haldun'un para konusundaki görüşlerine geldiğimizde ; "Devlet iki temel üzerine kurulur. Bu temellerden biri şevket ve asabiyyet olup, kuvveti ordudan ibarettir. İkinci temel asker beslemek için ve devletin her halinde ve

zorluklara katlandığı vakit muhtaç olduğu paradır."³³ O para olarak altın ve gümüşü kabul eder. "Altın ve gümüşten gaynsinin kıymetleri bazen yükseldiği, bazen de ucuzladığı için, kıymetleri yükseldiğinde bunları pazara götürerek altın ve gümüş karşılığında satarlar. Altın ve gümüş daima revaçta olduğu için bütün kazanç ve hazinelerin aslı ve temelini bu iki madde teşkil eder."³⁴ Paranın iktisadi faaliyete olan etkisi, onun azlığının ekonominin yavaşlamasına yol açacağı şeklinde belirtmiştir. İbn-i Haldun'a göre para, ülke ekonomisinde yaratılır ve yine ona gitmelidir. Bu anlamda para elde tutulmamalıdır.³⁵

İBN-İ HALDUN'DA GELİR VE SERVET DAĞILIMI

İbn-i Haldun'da fiyat üç şekildedir. Ücret, kâr ve vergi. Fiyatı oluşturan bu üç unsurdan her biri aynı zamanda nüfusu oluşturan sınıfların gelirleridir. İbn-i Haldun'a göre işgücünün fiyatını oluşturan ücret, arz-talep kanununa göre belirlenir. Gelişmiş yerlerde ücret diğer yerlere göre daha yüksektir. İbn-i Haldun ücretlerin alt ve üst sınırını belirlememiştir, fakat bunların sonuçlarına değinmiştir. "Eğer ücretler çok düşük ise, piyasa durgunlaşacak ve üretim artmayacaktır. Aksine, ücretler çok yüksek ise o zaman fiyat artışı belirgin hale gelecek ve üreticinin bir kısmı çalışma isteğini kaybedecektir. Çünkü artık işçi ve ustalara, iş ve hizmetleri karşılığı giderek değerinden daha yüksek ücretler ödenmesi gerekecektir."³⁶

Kâr ise genel anlamda alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farktır. İbn-i Haldun'a göre tabii olmayan yollardan da gelir ve kazanç sağlanabilir. "İbn-i Haldun'da kâr kavramı çok özel bir anlam taşır: kazanmanın geçim için kullanılmayan bölümü ki bu da servet birikimi, tasarruf anlamına çok yakındır. Zaten İbn-i Haldun kâr riba ve gasb diye ikiye ayırmaktadır. Merkantil nitelikte olan birinci kavram ucuz alım ve pahalı satım farkından doğuyor, ikinci kavram ise üretken emeğin sağladığı fazlayı içermektedir."³⁷

İbn-i Haldun genel olarak servetin kaynağını emek olarak gösterir. Fakat bireyin zenginleşmesinde aynı açıklamayı yapmayıp, "rızk" ve "kazanç" kavramları üzerinde durur. İnsanın emek harçayarak elde ettiği, zorunlu ihtiyaçlarını karşıladığı kısım rızık, bunu aşan ve sermayenin kaynağını oluşturan zorunlu ihtiyaç fazlasını da "kazanç" olarak adlandırır. Kişiler genel planda kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlar, fakat zorunlu ihtiyaçlarının üzerinde bir üretim seviyesine ulaştıklarında kazanç aşamasına geçerler. Bu anlamda İbn-i Haldun'un kazanç kavramı Marx'ta artı-değer kavramını çağırıştır. Rızık aşamasından kazanç aşamasına geçiş insanlığın ilerlemesinin, medeniyetin başlangıcıdır. Ayrıca kazanç sermaye birikiminin ve bu birikime el koyanların kaynağıdır. İbn-i Haldun'a göre rızık aşamasından kazanç aşamasına geçişin sebebi işbölümünün ve üretim araçlarının gelişmesidir.³⁸ O gelir ve servet sahiplerini genel olarak üretimle doğrudan ilgisi bulunmayan, üretkenlikten uzak gruplar olarak görür. Bu anlamda bireysel servetin kaynağı emek değil sömürüdür. (Kendisi bu kavramı kullanmaz, el koyma tabirini kullanır.) Sonra da İbn-i Haldun bu el koymayı gerçekleştirenleri ve nasıl gerçekleştirdiklerini anlatır. Siyasi gücü kullanma yoluyla üretici sınıfın ürettikleri değerlere el koyan hükümdar ve diğer devlet yöneticileri örneklerden birisidir. Bunlar vergi ve siyasi itibarlarını kullanmak suretiyle servet elde ederler. İbn-i Haldun'a göre bunlar iktisadi gücü üretim araçlarına sahip olarak değil asabiyet ve siyasi güce sahip olarak elde ederler. Bu bağlamda Marx'ın görüşünün aksi bir görüşe sahiptir.³⁹ Diğer artı değere el koyma yöntemlerine gelince; halk içinde itibar sahibi olma, makam ve mevki sahiplerine yaltaklanmak, siyasi ve iktisadi konjonktürdeki değişikliklerden yararlanmak, riskli ve meşru olmayan işlere girişmek, ganimet ve miras hususlarına dikkatleri çeker. İbn-i

Haldun'a göre kişisel serveti elde etmenin rasyonel ve verimli esasları yoktur. Servet edinme yollarının hemen tamamı iktisat dışı, ahlaki yönden de oldukça lekeli kaynaklara dayanmaktadır.⁴⁰ İbrahim Erol Kozak'ın bu konuda farklı bir yorumu vardır: "İbn-i Haldun'un kişisel servetin kaynağıyla ilgili tesbitleri İslam dünyasının geri-kalış-sebeplerine bir açıklama getirmesi bakımından ayrıca önemlidir. Mukaddime'de açıkça sergilendiği gibi, o çağlarda ve daha sonraki yüzyıllar boyu, içinde bulunulan sosyal ve siyasi şartların, kazanç ve zenginlik yolunu iktisadi alandan ve üretken faaliyetlerden sapıtılarak, üretken insanların sırtından geçinmeye dönük, kısır ve verimsiz alanlara yöneltmesi, İslam dünyasının gerilemesinde rol oynayan faktörlerin belki de en önde geleni olmuştur"⁴¹ İbn-i Haldun bireyin servet kazanma yolu ile ilgili olarak istismar (el koyma) olgusunu aşırıya kaçmamak şartı ile normal karşılar. Ayrıca o zengin ve yöneticizengin sınıflarının toplumu yıkıma götüreceğinden bahseder.

İBN-İ HALDUN'DA DEVLET VE EKONOMİ

İbn-i Haldun'un buhran teorisi ekonomiyile oldukça bağlantılıdır. Yeni ve güçlü bir kavim ortaya çıktığında öncelikle bulunduğu toprağı işler. Buraya göçler başlar ve nüfus artar. Dolayısıyla işbölümü ve çeşitli zanaatlar ortaya çıkar. Rızık aşamasından kazanç aşamasına geçilir. Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte lüks tüketim ve rahat yaşam artar. Bu aşamada nüfus dinamizmini yitirir. Böylece sanayileşmeyle toplumsal çöküş baş gösterir. "...zevk ve rehavette dalış devletin de zevalinin alametidir." Daha sonra devlet duraklar ve yıkılır. Tabi ki bu süreç bir kaç nesil boyunca sürer. Ona göre devletlerin ömrü üç batını geçmez. Birinci batın göçebelikten yerleşikliğe, yani kuruluşa; ikinci batın devletin gelişmesine; üçüncü batın ise devletin çöküşüne tekabül eder.⁴²

İbn-i Haldun'un buhran teorisindeki evreler, devletin bizzat müdahalesiyle hızlanabilir veya yavaşlayabilir, fakat durdurulamaz.

İbn-i Haldun devleti en büyük pazar ve bütün pazarların anası, gelir ve masrafların kaynağı olarak görür. Devlet hem ülkenin ihtiyacı olan alt yapıyı, cami, okul, hastane gibi halka yönelik kurumları inşa ederken, hem de gelir ve harcamalarıyla ekonomiyi ve toplumsal yapıyı etkiler. İbn-i Haldun yönetici sınıfın bizzat ekonomiye katılmalarının genel dengeyi olumsuz yönde etkileyeceğini savunur. Genel olarak serbest rekabetten yana olan İbn-i Haldun, devletin kuruluş esnasındaki tekellerin geçici olmasını benimser.⁴³ Onun serbest rekabeti savunmasını dikkate alan bazı düşünürler bu yönüyle onu sosyalistlerden ayırt ederler. İbn-i Haldun ancak kurallarla sınırlanmış, ölçülü ve yapıcı bir rekabete yer vermektedir.⁴⁴ O özel teşebbüsü esas almakta, devlet kapitalizmine karşı çıkmaktadır. Ona göre devlet, denetim ve düzenleme görevlerini yürütmekle yetinirse, bu durum hem halkın refahı için hem de devlet gelirleri için en uygun sonuçları verecektir.⁴⁵ İbn-i Haldun paraların hazinede toplanması ve biriktirmesine de karşıdır. O, bu durumun ekonomik faaliyetleri daraltacağı, üretimi azaltacağı ve sonunda tüm halkı ve devleti iktisadi bakımdan zayıf duruma düşüreceği kanaatinde.⁴⁶ Idareci ve yönetici sınıfın ticaret yapmasına da karşıdır. Bunun sebebi olarak da şunu gösterir. "Alışverişte kâr, sermaye nisbetinde olduğu ve devlet ricalinin elinde de büyük servetler bulunduğu için, sermayeleri az olan tüccarları zor duruma sokarlar."⁴⁷ Ayrıca İbn-i Haldun'a göre "Devletin maliye işleri, gelir ve giderleri vesaire, devletin en önemli dayanacağı belki de üçüncüsüdür".⁴⁸

Devletin harcamalarına bakıldığında şu durum karşımıza çıkar. Devletin kuruluş aşamasında harcamalarda tutumlu, masraflarda dikkatli davranıldığı fakat

genişleyip büyüdüğünde ise zevk ve nimetlere dalındığı israfa kaçıldığından bahseder. İbn-i Haldun devletin en büyük gelirinin vergi olduğunu belirtir. Ona göre vergi gelirleri devletin yaşamına paralellik gösterir. Kuruluş yıllarında devletin genel olarak harcamaları azdır ve bundan dolayı halktan yüksek oranda vergi almaz. Halk da böylece daha çok çalışır. Dolayısıyla devletin vergi kazançları toplam olarak yüksektir. Daha sonra devlet gelişince vergi oranlarını artırır. Halkta bu aşırı vergilerden ve siyasi otoritenin zorlamasından dolayı az çalışmaya başlar. Böylece devletin toplam vergi kazançları azalır. Zaten devletin sonraki dönemlerinde de bu vergiler yerinde kullanılmayıp bir israf ekonomisine dönüşür. Sonuçta da devlet zayıflar ve yıkılır. İbn-i Haldun düşük oranlı vergilerin teşebbüslerin büyüklüğünü ve sayısını artıracığını, böylece bunun bir teşvik olacağını belirtir. İbn-i Haldun'da vergilendirme; dürüstlük, adalet, eşitlik, genellik ve ödeme gücü gibi temel kurallar çevresinde olur.

İbn-i Haldun'da sosyal devlet anlayışını görmekteyiz. "...yetim ve dulların da halalarını yokla... onlara aylıklar tayin edip geçinmelerini temin et. Hastaları tedavi etmek için hastaneler vücuda getir. ...Bu hastanelere memurlar, hastabakıcılar ve doktorlar tayin et. Bu doktorlar onları tedavi etsinler. Hazinesin parasını israf olmayacak nisbette onların arzularını tatmin et."⁴⁹ İbn-i Haldun'da denk bütçe anlayışını da görmek mümkün. "...Her yerde masraflar gelirler nisbetindedir. Gelir çok olursa, masraflar da o nisbette çok olur. Gelir azalırsa masraflar da o nisbette azalır."⁵⁰

SONUÇ

İbn-i Haldun'a genel olarak baktığımızda onun bir iktisatçı değil, bir sosyolog olduğunu görürüz. Fakat onun çalışmasında iktisadi sorunlar önemli bir yer tutmuştur. "Toplumsal işbölümünü A.Smith'den, emek-değer teorisini

D.Ricardo'dan, nüfus teorisini Malthus'dan ve devletin ekonomi içindeki rolünü de Keynes'den önce sezinmiş ve ele almıştır.⁵¹ İbn-i Haldun'un devlet kademelerinde bizzat yer alması görüşlerini etkilemiştir. Bu anlamda o bir sosyal iktisatçidir.

İbn-i Haldun'un genelde bilim tarihine ve özelde İktisat bilimine katkısı, toplumsal dinamiğin herşeyi belirlediğini söylemesi ve bunda da iktisadi etmenlere önemli bir rol tanımasıdır.⁵² O insanı tüm zıt boyutlarıyla birlikte, dengeli bir şekilde ele almakta ve değerlendirmektedir. Düşünce sistemi geleneksel hikmet pınarlarından beslenen tüm dü-

şünürlerde olduğu gibi, İbn-i Haldun da sosyal ve iktisadi olayları, din ve ahlakla iç içe alıp değerlendirmiştir.⁵³ Genel olarak İbn Haldun'un görüşleriyle İslami görüşler arasında bir paralellik gözükmemektedir. Fakat ticaret konusundaki ve artı değere el koyma şeklindeki istismarın normal karşılaması hatalı sayılabilir. Her ne kadar İbn Haldun'un bu görüşlerini yaşadığı zamana göre değerlendirilmek ve o döneme göre onu haklı karşılamak gerekirse de, onun peygamberi tacir olan bir dine mensub olduğu dik-kate aldığımızda, ticaret hakkındaki görüşleriyle, tacirlere ve ticarete haksızlık ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Falay Nihat, İbn-i Haldun'un İktisadi Görüşleri, İstanbul Üni. İktisat Fak. Yay, 1978, 1st, s.21.
2. Kozak İbrahim Erol, İbn-i Haldun'a göre İnsan-Toplum-İktisat, Pınar Yay., 1984, 1st., s.25.
3. Kozak, a.g.e , s. 46.
4. Kozak, a.g.e , s.48.
5. Kozak, a.g.e., s.62.
6. İbn-i Haldun, Mukaddime, terc: Zakir Kadir Ugan, M.E.B, 1986, İstanbul, c.2, s.521.
7. Kozak, a.g.e., s.33.
8. Kozak, a.g.e., s.39.
9. Barber William J., İktisadi Düşünce Tarihi, terc.İhsan Durdu, Şule Yay., 1995, 1st., s.36.
10. Falay, a.g.e., s.23.
11. Meriç Cemil, Umrandan Uygarlığa, İletişim Yay., 1984, İstanbul, s.160.
12. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.325.
13. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.354, 328.
14. Falay, a.g.e., s.28.
15. İbn-i Haldun, a.g.e., c.1, s.94.
16. Kozak, a.g.e., s.35.
17. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.327,393,396.
18. Kozak, a.g.e., s.40.
19. Kozak, a.g.e., s.83.
20. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.320.
21. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.375.
22. Kozak, a.g.e., s.88.

23. Falay, a.g.e., s.28.
24. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.323.
25. Kozak, a.g.e., s.86.
26. Falay, a.g.e., s.62.
27. Falay, a.g.e., s.32.
28. Falay, a.g.e., s.34.
29. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.278.
30. Falay, a.g.e, s.36.
31. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.363.
32. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.364.
33. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.97.
34. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.322-3.
35. Falay, a.g.e., s.38.
36. Falay, a.g.e., s.39.
37. Falay, a.g.e., s.40.
38. Kozak, a.g.e., s.174.
39. Kozak, a.g.e., s.181.
40. Kozak, a.g.e., s.186.
41. Kozak, a.g.e., s.187.
42. İbn-i Haldun, a.g.e., c.1, s.433-4.
43. Falay, a.g.e., s.48.
44. Kozak, a.g.e., s.116.
45. Kozak, a.g.e., s.168.
46. Kozak, a.g.e., s.162.
47. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.63.
48. İbn-i Haldun, a.g.e., c.1, s.623.
49. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s. 133-4.
50. İbn-i Haldun, a.g.e., c.2, s.273.
51. Falay, a.g.e., s.60.
52. Falay, a.g.e., s.61.
53. Kozak, a.g.e., s.117.